

Autor: F. Roger Devlin

Ještě než začnu, předpokládám, že většina z vás už někdy asi měla pocit, že ve vztazích mezi rasami hraje určitou roli závist. Mnoho autorů na ni letmo naráží, ale zatím jsem se nesetkal s takto specificky zaměřenou diskusí. Mezi našimi lidmi sledujeme tendence význam závisti podceňovat, i proto že západní civilizace byla neobyčejně úspěšná v překonávání jejích důsledků, a to z důvodů, o kterých se zmíním později. Dnes jsme svědky oslabování těchto dřívějších mechanismů.

Závist je negativní pocit vyvolaný dojemem výhody někoho jiného. Někdy nepříznivá srovnání tohoto druhu motivují lidi k tomu, aby se snažili získat podobnou výhodu pro sebe. V takovém případě bývá výsledkem napodobování, nikoli závisti. Závistivý člověk se upíná na svou vnímanou méněcennost, která v něm vzbuzuje pocity ponížení a často i bezmoci nebo sebelítosti. Rozdíly v postavení, které tyto pocity vyvolávají, nemusí být nijak obrovské. Ve skutečnosti právě ty skutečně obrovské rozdíly, jako například mezi rolníkem a králem, závist moc nevyvolávají, jelikož vesničan si jen těžko dokáže představit sám sebe na králově místě. Závistivému srovnávání se nejlépe daří mezi lidmi s podobným postavením.

Závist je také nutno odlišit od obecnější touhy vlastnit danou výhodu. Velmi často ji totiž vyvolávají takové výhody, které už z jejich podstaty nelze přenést z jedné osoby na druhou, nebo věci, které by závistivci nepřinesly žádný užitek, kdyby se jich zmocnil. Nejedná se tedy o formu chtivosti. Závistivý člověk se zlomenou nohou netouží ani tak po tom, aby byl opět zdravý, jako po tom, aby si nohu zlomili i všichni ostatní. Nejde mu primárně o nohu jako takovou, ale o pocit méněcennosti, který by rád pomstil na ostatních. To je i jeden z důvodů, proč všemožné plány přerozdělování bohatství problém závisti neřeší. Člověk se závistivou povahou vidí hlavně to, co jej v závisti utvrzuje, a po odstranění jedné nerovnosti si vždy může najít novou, na kterou se zaměří.

Tato v podstatě neukojitelná povaha závisti a nepřítomnost konstruktivního účelu znamenají, že tradičně bývá považována za obzvláště hanebnou nectnost. Jen málokdo se sám od sebe přiznává ke skutečné závisti. Občas slycháme, že lidé říkají „jak já ti závidím“ v souvislosti s nějakou drobností, ale mluvčí tím nemyslí, že by raději viděl, jak jeho přítel o výhodu přichází nebo se trápí. Skutečná závist ovšem je vážná věc. Motivovala zločiny, včetně vražd. Lidé se proto k závisti přiznávají jen zdráhavě – to i sami sobě. Často se pak maskuje například jako spravedlivé rozhořčení nebo horlivost pro spravedlnost.

Náčelník Gaganamole se ženou na melanéském Dobu počátkem 20. století.

Abychom mohli závist a její důsledky studovat, měli bychom se přirozeně podívat na některé společnosti, které jsou závistí obzvláště sužovány. Ne náhodou se ukazuje, že mnohé z nich patří k těm nejprimitivnějším, které antropologové znají. Německý badatel Helmut Schoeck ve své knize *Envy: A Theory of Social Behavior* (Závist: teorie sociálního chování) prostudoval etnografickou literaturu. Ve studii indiánského kmene Chívarů ze západní Amazonie například popisuje obtížnou cestu na člunu po rozvodněné řece uprostřed již několik týdnů trvajících dešťů. Když posádka konečně dorazila do cíle, jeden muž slíbil, že provede magické obřady nutné k pokračování období dešťů, „aby i další cestovatelé museli překonávat stejné obtíže jako my“.

Podle dotyčného etnografa zdaleka nejde o ojedinělý případ: „Když se Indiáni pokoušejí vyvolat déšť magickými prostředky, činí tak téměř vždy jen ze zloby, tj. aby způsobili svým soukmenovcům škodu nebo nepříjemnosti,“ a nikoliv proto, aby například pomohli k růstu úrody. V citovaném příběhu nebyla předmětem závisti dokonce ani žádná konkrétní osoba, ale hypotetická kategorie možných budoucích cestovatelů. Jedná se o neobyčejně jasný příklad závistivého chování, protože domorodec nemohl mít žádný prospěch z obtíží, které doufal způsobit ostatním. Jeho vlastní obtíže byly minulostí, pouhá vzpomínka na ně ovšem způsobila, že jiným záviděl snazší cestování.

Mým nejoblíbenějším etnografickým popisem je však asi ten indiánů kmene Sirionó z východní Bolívie. Když se lovci z kmene Sirionó podaří zabít zvíře, neodvážejí se být viděni, jak si ho přináší do vesnice. Když si svou kořist schová, vrací se ke skupině a předstírá sklíčenost nad údajně neúspěšným lovem. Teprve po setmění se pro maso vrací a sní ho. Každý Sirionó, který by se odvážil jít za denního světla, se totiž obvykle ocitá v obklíčení malého hloučku hladových, závistivě zírajících soukmenovců. Většina Sirionů se v takové situaci o jídlo nedělí a zírání jim vadí. Sirionové se navzájem neustále obviňují z krádeže jídla, což je další důvod vše jedlé schovávat. To obratem vede k obviňování z hromadění. Kmen nenašel cestu, jak z tohoto začarovaného kruhu ven.

Jak vidno z tohoto příkladu, závist škodí nejen (nebo dokonce hlavně) samotnému závistivci, ale i jejímu objektu, úspěšnému člověku, a to i tam, kde „úspěch“ neznamená víc než plný žaludek. Život ve společnostech ovládaných závistí, je na každém kroku provázen strachem z toho, že v druhých vzbudíme závist. Zvyk Sirionů skrývat jídlo je velmi nákladnou formou vyhýbání se závisti. Kmen těžko kdy může dosáhnout prosperity, protože nikdo dosud neobjevil způsob, jak zvýšit prosperitu současně a hned pro všechny. Někomu se musí vždy dobře dařit jako prvnímu, což vede k závisti.

Schoeck našel dokonce i příklady kmenů, které vůbec nemají pojem pro osobní úspěch či počin jako takový. Jestliže se někomu daří, má se za to, že se tak děje na úkor někoho jiného. Aby tento názor ospravedlnili, přistupují se ke statkům, jejichž množství a nabídka není omezena, jako by byly vzácné. Mezi obyvateli ostrovů Dobu v Melanésii tak je každý člověk, který pěstuje více batátů než jeho sousedé, obviňován, že je ukradl, obvykle prostřednictvím černé magie. Nepřipouštějí si možnost, že by si někdo mohl žít lépe než jeho soused, protože obdělávání svého jamového políčka věnoval více poctivé práce. Veškerý blahobyt je způsoben strádáním druhých. Výsledkem samozřejmě nemůže být nic jiného než všeobecný

strach z dobré úrody a celá společnost setrvává na úrovni holého přežívání.

Na Západě se člověk, který postrádá výhodu pozorovanou u svého souseda, může utěšovat myšlenkou, že nerovnoměrné rozdělení je důsledkem pouhého štěstí, neosobní síly, za níž nikdo nejsme zodpovědní. Ukazuje se však, že závisti ovládané primitivní kmeny v některých případech koncept štěstí vůbec neznají. V takové společnosti se každé neštěstí automaticky přičítá černé magii ze strany někoho, kdo jeho oběti závidí. Najdeme dokonce i národy, které nemají žádný koncept přirozené smrti. Všechna úmrtí, ať už je člověk sebevíc přestárlý, jsou tak přisuzována zlovolné magii. Když tedy epidemie nějaké nemoci zabije některé příslušníky kmene a jiné ne, vysvětluje se to tím, že přeživší provozovali čarodějnictví. U kořene všech nastíněných názorů stojí mylný předpoklad, že zisk jednoho člověka musí nutně znamenat ztrátu někoho jiného, jako by na světě existovalo jen pevně omezené množství úspěchu či prosperity, jež může být pouze v různém poměru přerozdělována.

Lidé v těchto primitivních společnostech považují za normální, aby lidé žili na stejné úrovni, i když realita tomuto očekávání nikdy neodpovídá. Protože nechápou skutečné příčiny nerovnosti, vysvětlují všechny odchylky od všeobecné rovnosti použitím nekalých kouzel. Ten, kdo má méně, praktikuje magii ze závisti, ale i ten, kdo má víc, to jistě získal jen díky vlastnímu užití magie.

Snaha vyhnout se závisti může nabývat mnoho podob: nejen výše zmíněné skrývání vlastní prosperity, ale dokonce i jakýchkoliv snah jí dosáhnout, typicky prostřednictvím práce. Schoeck uvádí příklad kmene Lovedů z jihu Afriky. Pokud někdo projde kolem pole, kde tito lidé pracují, a zavolá na ně: „Tvrdě makáte, hm?“, odpovídají mu v duchu: „Ále, vždyť skoro neděláme!“ Nápadně tvrdá práce by totiž vyvolat závist stran bohatství, o kterém se přece jen tuší, že by mohlo být jejím výsledkem. Loveduové se vyhýbají jakékoli konkurenci. V jejich jazyce se údajně slovo pro *dobrý* nebo *ctnostný* překrývá s výrazem *pomalý*. Když se Loveduové modlí ke svým předkům o pomoc nebo přízeň, dodávají: „ale jen tolik, jako ostatním“.

U některých primitivních národů úspěšný člověk odvrací závist na odiv stavěnou štědrostí. Někteří polynéští rybáři tak raději jedinou rybu, kterou za celý den ulovili, darují, než aby riskovali, že člověk, kterému se žádnou rybu ulovit nepodařilo, řekne: „Tu rybu, co chytil, mi nedal, ale nechal si ji pro sebe.“. Této preventivní štědrosti se někdy říká „blokování závisti“. Bohužel ne vždy takovéto uklidňování funguje. Závistivý člověk může svého dobrodince snadno považovat za nepřítele.

Někteří z vás možná narazili na lidi neschopné přijmout bytí sebemenší laskavost. Příčí se jim představa, že by měli být někomu zavázáni. Schopnost poskytnout někomu laskavost je totiž svého druhu projevem nadřazenosti a může v obdarovaném vzbudit pocity ponížení. Čím upřímnější je štědrost, tím zřetelnější pak bývá nadřazenost dobrodince. Proto si mnozí povšimli, že čím lépe je se závistivcem zacházeno, tím víc se jeho chování zhoršuje. Ani jeho pozvednutí na vlastní úroveň nemusí problém vyřešit, neboť každá takto nastolená rovnost je umělá a obdarovaný nikdy nemůže zapomenout, že se tak stalo projevem cizí dobré vůle.

Někdy se zášť a podezíravost vůči dobrodincům projevuje v masovém měřítku. Po druhé světové válce byl Marshallův plán v některých částech Evropy vnímán s krajní skepsí. Pokud Američané pomáhali obnovovat jejich zničené země, uvažovali lidé, muselo jít pouze o součást mazaného spiknutí, které mělo odvést pozornost veřejnosti od jiného a mnohem masivnějšího odklonu bohatství z Evropy do Ameriky. Tito lidé často přiznávali, že byt se jim doposud nepodařilo odhalit přesné fungování podvodu, nějaký podvod to být musel. Nikdo by se přece nemohl snažit pomoci jen tak.

Schoeck tvrdí, že v Latinské Americe zůstávají takové postoje zcela běžné i dnes. Jedna studie o životě nižších vrstev na mexické vesnici zjistila, že „prokazování laskavostí je zde vzácné a vyvolává podezření“. Když děti impulzivně projevují laskavost cizím lidem, jejich rodiče je za toto podle nich nevhodné chování „napomínají“. Prokazování laskavostí si zde spojují se vzdělanějšími lidmi, kteří je podle vesničanů dělají nejspíš proto, aby na oplátku získali nějaký budoucí prospěch.

V šedesátých a sedmdesátých letech 20. století se v Latinské Americe vyvinul vlivný proud ekonomického myšlení zvaný „**teorie závislosti**“. Ta z dosti dobrých důvodů vyšla v pozdějších letech z módy: Předpovědi na ní založené se nenaplnily a příliš mnoho věcí nedokáže vysvětlit. Je to však nádherný příklad myšlení, které Schoeck našel u primitivních kmenů, přeloženého pochopitelně do sofistikovanějšího jazyka. Podle teorie závislosti způsobuje prosperita Západu chudobu ve zbytku světa. Západ nastavuje podmínky mezinárodního obchodu, blokuje trh s technologiemi a sofistikovaným průmyslovým zbožím a zároveň nutí všechny ostatní, aby mu dodávali suroviny, čímž je odsuzuje k věčnému zaostávání.

Teorie závislosti, nebo přinejmenším její popularita ve Třetím světě, měla zřejmý rasový aspekt, přičemž bílý muž zde plnil úlohu dobře živeného ostrovana z kmene Dobu, který své hojné batáty přece musel kouzlem ukrást z cizích políček. Ať už jde o melanéskeho lovce hlav nebo ekonoma třetího světa, závistivý člověk nepřestává s jistotou opakovat, že výhody ostatních byly získány nespravedlivě a na jeho úkor.

Z módy alespoň mezi seriózními ekonomy teorie závislosti vyšla mimochodem i pro svou neschopnost vysvětlit překotný hospodářský vzestup východoasijských zemí, z nichž většina začínala s mnohem chudšími přírodními zdroji než Latinská Amerika. Dost nápadně to připomíná pokusy našich odpůrců vysvětlit, proč „bělošští rasisté“ vytvořili testy inteligence takovým způsobem, že si v nich Asiaté vedou lépe než běloši.

Závist lidem dlouho bránila jasně rozpoznat skutečné příčiny ekonomické prosperity, k nimž patří inteligence, tvrdá práce, orientace na budoucnost a schopnost kalkulovat s rizikem či odkládat uspokojení. Přehled literatury Helmuta Schoecka nám k těmto příčinám umožňuje přidat další: způsob, jak se vypořádat se závistí, ať už proto, že v dané společnosti není příliš rozšířená, nebo dostatečná odvaha člověka, aby se jí vzepřel.

Schoeck popisuje fungování tohoto mechanismu u Tivů ze severní Nigérie. Většina lépe situovaných Tivů své bohatství rozptyluje mezi lidmi na sobě závislé a příbuzné nebo tím, že si

DĚLSKÝ POTÁPĚČ

kupují náboženské oběti. Hrstka z nich však pomocí investic svého bohatství dále bohatne. Případná závist ostatních je nestraší. O takových mužích se říká, že mají „silné srdce“, a jsou vysoce respektováni a obáváni.

Tivové věří, že závisti se může postavit jen někdo obdařen magickou esencí zvanou *tsav*. Každý, kdo si troufá v čemkoli vyniknout, dokonce i v tanci nebo zpěvu, potřebuje alespoň trochu *tsav*. Nejtypičtějším příkladem „člověka s *tsav*“ však v jejich společnosti zůstává bohatý, zdravý muž s početnou rodinou a rozsáhlými úrodnými zemědělskými pozemky. Bez spousty *tsav* by nikdy nedokázal odvrátit černou magii vyvolanou závistí ostatních.

Dokončení ve druhé části.

Jedná se upravenou podobu projevu, který Roger Devlin přednesl na konferenci American Renaissance 13. listopadu 2021. Dostupný [zde](#).